

Pálvölgyi Balázs

A MAGYAR MIGRÁCIÓS POLITIKA ÁTALAKULÁSA A 20. SZÁZAD ELSŐ NEGYEDÉBEN

The Changes of the Hungarian Migration Policy in the First 25 Years of the 20th Century

Dr. Pálvölgyi Balázs egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék, bpalvolgyi@yahoo.com

A magyar migrációs politika legégetőbb problémái az 1900 és 1924 között eltelt közel negyed évszázadban gyökeresen megváltoztak. Míg a világháború kitöréséig az óriási tömegű, túlnyomórészt az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás kezelésének módja jelentette a legfontosabb kérdést, a háború kitörése után a menekültek, illetve 1918 őszét követően a bevándorló menekültek megjelenése képezte a legnehezebben megoldható problémát úgy, hogy továbbra is foglalkozni kellett a kivándorlás kérdéseivel. A kivándorlási politika három határvonala nem jelentette azt, hogy a korábbi célok, eszközök és problémák egyszerre eltűntek volna, inkább folyamatos átmenetről beszélhetünk, annak ellenére is, hogy természetesen a háborús helyzet, illetve az Egyesült Államok bevándorlási politikájának változása azonnali változásokat hozott. A változó környezet és változó kihívások közepette a magyar migrációs politika állandó célja mindeközben az ellenőrzés megteremtése maradt.

In the period between 1900 and 1924 the most important problems of the Hungarian migration policy completely changed. While till the outbreak of the WWI it was the migration flow to the US which consisted a hard task for the government, during the war the arrival of the war-refugees and from the autumn of 1918 on the immigrant-refugees formed the most difficult problem to Budapest. Thus, the above three distinct milestones hallmark the Hungarian migration policy's changes in the first 25 years of the 20th century. After all, the Hungarian migration policy's main and general goal remained the control by all means, in brief that the migration flow should be controlled.

1. AZ ELSŐ LÉPÉS: INTÉZKEDÉSEK A KIVÁNDORLÁSI ÜGYNÖKÖK ELLEN

Mivel a kivándorlás az 1860-as évek elejétől – néhány rövidebb visszaeséssel – folyamatosan erősödött, egyértelművé vált, hogy ezzel kormányzati szinten is szükséges foglalkozni.¹ Mivel az is világossá vált, hogy nemigen lehetséges a jelenség valamennyi okát kezelni, a kormány első intézkedésként a kivándorláshoz kapcsolódó, jól körülírható csoport, a kivándorlási ügynökök elleni fellépésre szánta el magát.² Az ekkor kidolgozott, adminisztratív jellegű megoldás képezte több mint két évtizedig a kivándorlási politika sarokkövét.

A kivándorlási üzletben érdekelt hajótársaságok ügynökeiken keresztül rövid idő alatt létrehozták azokat a csatornákat, amelyek segítségével a jegyek eladását végezték. Az ügynökök közül többen nemcsak a jegyeket árulták, hanem megszervezték az utazást is a már kivándorlók lakóhelyéről, illetve további szolgáltatásként kíséretet biztosítottak első-sorban a kikötőig, vagy akár a hajóra is, az olyan kivándorlóknak is, akik jogszerűen nem hagyhatták volna el az országot.³ Az ügynökök többféleképpen népszerűsítették a kivándorlást, így a közvélemény és a politikai döntéshozók szemében természetes módon kapcsolódott össze a kivándorlás erősödése tevékenységükkel. Ezért az intézkedések elsődleges célpontjává is a könnyen körülírható csoportot képező kivándorlási ügynökök váltak. Az 1881-es, kivándorlási ügynökökről szóló törvény nyomán végeredményben sor került az ügynöki tevékenység betiltására, és a hatóságok munkáját nagyrészt a „titkos ügynökök” elleni fellépés tette ki. Mégis, jól látszott, hogy az erőfeszítések ellenére sem lehetséges a törvény betartatása, és a kivándorlási üzletben érdekelték továbbra is megtalálták azokat a lehetőségeket, amelyekkel a hajójegyek folyamatos eladását biztosítani tudták.⁴

2. A SZABÁLYOZÁS KÉNYSZERE – A KIVÁNDORLÁSI POLITIKA ESZKÖZEI 1900–1914

2.1. A magyar kivándorlási politika kialakítása

A Széll-kormány által meghirdetett kivándorlási politika kiindulópontként továbbra is elfogadta a kivándorlás szabadságát. A miniszterelnök véleménye szerint a kivándorlási politika, az állami beavatkozás célja, hogy a kivándorlók ne induljanak el veszélyes célpontok felé, azaz lehetőség szerint ne jussanak olyan helyzetbe, amelyben a magyar államnak kell közvetlen segítséget nyújtani számukra, illetve az, hogy meghatározott ideig tartó külföldi munkavállalás leteltével a kivándorló hazatérjen az országba. Mindennek

¹ MNL OL K150-3609-V-20; Puszkás Julianna: Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata 1861–1924, *Történelmi Szemle*, 1984/1–2, 145–167, 148–149.

² Képviselőházi napló (KN), 1878. XVIII. k. 1881. márc. 16–máj. 11. 391. ülés 362–367.

³ Például MNL OL K150-2621-1895-VII-14-24242; MNL OL K150-2770-1896-VII-14-44556.

⁴ MNL OL K150-2486-1894-VII-14-13381.

biztosítása érdekében pedig szükséges a hajójegy-értékesítés, a kivándorláshoz kapcsolódó szolgáltatások tartalmának ellenőrzése és felügyelete, a kivándoroltak számára biztosított egyéb, a munkakereséshez kapcsolódó intézményrendszer létrehozása, a kivándorlók nemzeti identitásának megőrzését szolgáló, illetve a magyar állam felé fennálló lojalitásának biztosítását célzó lépések megtétele, és nem utolsósorban a jogosulatlan kivándorlás visszaszorítása.⁵

A kivándorlás szabályozásával, illetve a kivándorlás visszaszorításával kapcsolatos lépések megtételére azonban meglehetősen szűk keretek között kerülhetett sor. Jóllehet a kortársak már rámutattak az összetett kivándorlási probléma elsősorban gazdasági okaira, ezek között a kötött nagybirtokok és a törpebirtokok nagy arányára, illetve ez utóbbiak eladósodottságára, a kormányzat szűk hatókörű kísérleteken túl a földbirtokviszonyok átfogó újrendezéséig nem jutott.⁶ Ezért továbbra is az adminisztratív jellegű intézkedések kidolgozása maradt a leginkább kínálkozó út, és ebben a helyzetben került sor a nem csupán a közvetlenül a kivándorlókra, hanem a határőrizetre, valamint az útlevelekre vonatkozó szabályozás megalkotására.

Az átfogó kivándorlási politika elemeinek kialakítását közel sem csupán a kivándorlók védelmének igénye határozta meg. A kivándorlás jelensége ekkorra olyan, összetett kockázati tényezővé vált, amelyre a kormányzatnak ekkor már mindenképpen választ kellett adnia.

2.2. Biztonsági kérdések

Az amerikai kivándorlók legnagyobb része fiatal, ezen belül is katonaköteles korú, illetve katonai szolgálatát töltő férfi volt.⁷ Így igen hamar világhosszá vált – már csak a kivándorlók folyamatosan növekvő száma miatt is –, hogy a kivándorlás előbb-utóbb sérteni fogja a hadsereg szempontjait.⁸ A fiatal férfiak kivándorlása nem csupán a kivándorlók általános

⁵ KN 1901. VII. k. 1902. máj. 12–jún. 20. 124. ülés 288–289.

⁶ *A korlátolt forgalmú birtokok kimutatása és Magyarország területének miveltési ágak szerinti megoszlása*, A Földművelésügyi Magy. Kir. Minister rendeletéből összeállította és kiadja a Ministerium Mezőrendőri és Statisztikai Osztálya, Pesti ny., Budapest, 1893, 5.; *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896-ban*, Kiadja a Földművelésügyi M. Kir. Minister, Budapest, 1898.; lásd: *A kivándorlás*, A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által tartott országos ankét tárgyalásai, Pesti Lloyd-Társulat ny., Budapest, 1907, 7., 20., 27.; Egán Ede a „hegyvidéki akció” miniszteri biztosának jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a ruszin hegyvidékről kivándorolni szándékozó helyi földtulajdonosok földjeinek megvásárlása és ruszin földműveseknek részletfizetés formájában való eladása tárgyában. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, II. 1892–1900.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1956, 846–848.; BECK Lajos: *A magyar földbirtok megoszlása*, Pallas, Budapest, 1918, 37.; NEMÉNYI Bertalan: *A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás*, Athenaeum, Budapest, 1911, 24.; RÁCZ Gyula: *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása*, Deutsch Zsigmond és Társa, Budapest, 1906, 62.; RÁCZ István: *Parasztkor, hajdúk, civisek. (Társadalomtörténeti tanulmányok)*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2000, 117.

⁷ *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása. 1899–1913*, M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1918, 10–11.; 57.

⁸ Például MNL OL K150-2486-1894-VII-14-35156; MNL OL K150-3609-V-20-1904-1620.

gazdasági stratégiája, azaz a körkörös migráció gyakorlata miatt erősödött meg, hanem az Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által 1870-ben megkötött szerződés rendelkezései miatt is.⁹ Ez ugyanis lehetőséget teremtett a katonai szolgálat elkerülésére azzal, hogy az amerikai állampolgárságot szerzett kivándorlók néhány eset kivételével nem voltak felelősségre vonhatók katonai szolgálatuk letöltésének elmulasztásával kapcsolatban.¹⁰ Ezen probléma kezelése – tekintettel annak nemzetközi jogi, illetve a Monarchia-szintű kérdéseire – azonban már jóval túlmutatott a kivándorlás jelenségével szemben kialakított kormányzati stratégia tényleges hatókörén. A kormány hiába fogalmazta meg később a szerződés felmondásának szükségességét, arra a világháború kitöréséig nem került sor.¹¹ A katonakötelesek (jogosulatlan) kivándorlásának visszaszorítása érdekében meglehetősen kevés sikert hozó tárgyalásokba bocsátkozott az osztrák féllel. A legfontosabb eredmények talán az általános határőrizeti rendszer kiépítéséhez voltak köthetők, amelyek természetesen nemcsak a katonakötelesek kivándorlására, hanem a jogosulatlan kivándorlás általános problémájára nyújtottak megoldást.¹²

A biztonsági problémák másik elemét a kivándorlók jelentős arányát kitevő nemzeti-ségi kivándorlók lojalitásának biztosítása, és ezzel összefüggésben az asszimiláció kezelésének kérdése alkotta. A kormányzat a rendelkezésére álló forrásokat – egy összehangolt lépéssorozat, az „Amerikai akció” keretében – a magyar nemzetiségűek mellett a két legfontosabbnak ítélt nemzetiségi kivándorló csoporttal, a szlovákokkal és a ruszinokkal kapcsolatos intézkedésekben kívánta összpontosítani.

Az Egyesült Államokban élő magyarországi, nemzetiségi kivándorlók között a legnagyobb csoportot alkotó szlovákok váltak meghatározóvá.¹³ Nyilvánvalóvá vált a kormány számára, hogy a nemzetiségi kivándorlók tevékenysége, stratégiája, illetve a kivándorlás alakulása nem csupán gazdasági kérdést jelent, hanem többek között összefüggésben áll a hazai nemzetiségi mozgalmak erősödésével.¹⁴ A szlovákok esetében is joggal tarthatott tehát attól, hogy az Egyesült Államokban működő szlovák egyesületekhez kötődő

⁹ Reports of the Immigration Commission. Abstracts of reports of the Immigration Commission. With conclusions and recommendations and views of the minority. (In two volumes: vol. I.) Presented by Mr. Dillingham. December 5, 1910. Washington Government Printing Office, 1911, 14.; VARGA Norbert: A honosítás jogintézménye, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia által kötött államszerződésre, *Jogtörténeti Szemle*, 2004/3, 54–56.

¹⁰ KIRÁLYFI Árpád: Az 1871:XLIII. t.cz.-be iktatott államszerződés. Különlenyomat a „Jogállam” XII. évfolyamának 7–10. füzetéből. Franklin, Budapest, 1913, 28.

¹¹ AT-OeStA/HHStA MdÄ AR 57-50-I.

¹² MNL OL K150-3609-1910-V-20-22489; CHMELAR, Hans: *Höhepunkt der österreichischen Auswanderung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1974, 46.; CSAPÓ Csaba: *A magyar királyi csendőrség története*, Pro Pannonia, Pécs, 1999, 119.; PARÁDI József: A dualista Magyarország határőrizete a migráció tükrében. In: Szerk. ILLÉS Sándor – TÓTH Pál Péter Migráció: *Tanulmánygyűjtemény, I. kötet*, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, Budapest, 1998, 57–72.

¹³ *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, i. m.*, 59.; PUSKÁS: *i. m.*, 155–156.

¹⁴ Lásd például a Peter Rovnianek által az Egyesült Államokban kiadott Národný Kalendárban megjelent cikkek miatt indult eljárás ügyét – MNL OL K150-2770-1896-VII-14-53011; Szerk. SZARKA László: *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multiethnikus Magyar Királyságban*, Akadémiai, Budapest, 2011, 190.

személyek támogathatják a hazai szlovák mozgalmat, illetve Budapest ellen hangolhatják a nemzetiségi kivándorlókat.¹⁵ A kormány emellett veszélyesnek ítélte a pánszláv, ruszszofil eszmék terjedését, a (ruszin) görög katolikus kivándorlók (orosz) ortodox egyházhoz csatlakozásának jelenségét, mivel emögött elsősorban Oroszország lépéseit sejtette, a létszámában a szlovák kivándorlók töredékét kitevő ruszin kivándorlók egyszerre fontossá váltak.¹⁶

2.3. A kivándorlási útvonal ellenőrzése

A századfordulót követően a kormány szabályozott viszonyok közé kívánta szorítani a kivándorlók szállításában érdekelt, többségében német hajótársaságok (HAPAG, Norddeutscher Lloyd) magyarországi működését, ezért koncessziós szerződés megkötése érdekében tárgyalásokat kezdeményezett. A szerződés ügyével a kormány, az ekkor kibontakozó éles piaci verseny miatt érzékeny területre lépett.¹⁷ Amikor Budapest 1904-ben a feltételeit – többek között az utasok után a kivándorlási alapba való befizetést, illetve meghatározott számú hazatérő szállítást – elfogadni hajlandó angol Cunarddal kötött szerződést, mind a szerződés megkötésének pusztá ténye, mind pedig annak egyes pontjai miatt éles támadások célpontjává vált.¹⁸ Az eredetileg megkötött szerződés egyik pontja meghatározott számú kivándorló utáni bevételt garantált a Cunardnak, ami könnyen volt úgy értelmezhető, hogy a kormány meghatározott számú kivándorló biztosítását vállalta. Ez felkeltette Washington érdeklődését is, hiszen az amerikai bevándorlási törvények nem tették lehetővé az államilag támogatott kivándorlók belépését az országba.¹⁹ A kormány végül több társaság – köztük a német társaságokat is tagjai között tudó Continental Pool – számára is adott kivándorlók szállítására engedélyt, ugyanakkor a Cunardéhoz hasonló, a társaságok által nyújtott szolgáltatás részletes meghatározását tartalmazó szerződés megkötésére nem került sor.²⁰ A Pool társaságaival való kiegyezésre nem csupán azok érdekérvényesítő-képessége, illetve a tényleges helyzet elfogadása miatt került sor.

¹⁵ POLÁNYI Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905)*, Akadémiai, Budapest, 1987, 192.

¹⁶ MNL OL K26-574-1903-XVI-71; MAYER Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején, *Történelmi Szemle*, 1971/1–2, 106–132, 108.; PROCKO, Bohdan P.: The Establishment of the Ruthenian Church in the United States 1884–1907, *Pennsylvania History*, 1975/2, 136–154.

¹⁷ Mindez összefüggött a Morgan Trust érdekltségébe tartozó Mercantile Marine Company piaca lépésével, ami a korábbi szereplők helyzetét alapjaiban veszélyeztette. Lásd: MNL OL K150-3609-V-20; BUDAY Barna: *A pool-szerződés és a kivándorlás*, Athenaeum, Budapest, 1911, 2.; OTTMÜLLER WETZEL, Brigit: *Auswanderung über Hamburg: Die H.A.P.A.G. und die Auswanderung nach Nordamerika 1870–1914*, Berlin/Hamburg, 1986, 166.

¹⁸ RITTER, Gerhard A.: Der Kaiser und sein Reeder. Albert Ballin, die HAPAG und das Verhältnis von Wirtschaft und Politik im Kaiserreich und in den ersten Jahren der Weimarer Republik, *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte / Journal of Business History*, 1997/2, 137–162.; 146–147.

¹⁹ BRAUN, Marcus: *Immigration abuses: glimpses of Hungary and Hungarians: a narrative of the experiences of an American immigrant inspector while on duty in Hungary, together with a brief review of that country's history and present troubles*, Pearson Advertising Co., New York, 1906, 82–84.

²⁰ MNL OL K150-3609-V-20-ad7; MNL OL K150-360-V-20; BM 1911/45.000.

A versenyképes állami hajótársaság létrehozásának lehetetlensége miatt a „fiumei vonal” olykor kapacitáshiánnyal küzdött még úgy is, hogy a hazai kivándorlás legforgalmasabb útja változatlanul az észak-német kikötőkön át vezetett.²¹ A fiumei útirány kötelezővé tételével a kormány tulajdonképpen a jogosulatlan kivándorlók kiszűrésének legkézenfekvőbb lehetőségét választotta, hiszen itt saját hatóságai ellenőrizhették a kivándorlókat, azonban a fenti okok miatt a lépés hatása is korlátozott maradt.²²

2.4. Pénzátalások kérdése

A kivándorlók számára pénzügyi szolgáltatásokat, többek között pénzküldési szolgáltatást nyújtók – akik a legtöbb esetben boltosok, hajójegyügynökök is voltak – lényegében teljesen ellenőrizetlen módon működtek, és törvényszerű volt a visszaélések, illetve bukások elszaporodása, illetve a kormány feltételezte azt is, hogy a kivándorlóktól származó összegek többek között a hazai nemzetiségi (elsősorban szlovák) mozgalmakat is segítik.²³ Miután a szabályozatlanul működő „bevándorló bankok” tevékenységével az amerikai kormány is foglalkozni kezdett, Budapest lépéskényszerbe került.²⁴ Így született végül döntés egy olyan önálló pénzintézet, magyar bank közreműködésével történő létrehozásáról, amely az Egyesült Államok területén, amerikai társaságként működhet, és juttathatja haza a magyarországi kivándorlók megtakarításait. Annak ellenére, hogy már az első kivándorlási törvény rendelkezett arról, hogy meg kell teremteni a biztonságos – és ellenőrzött – pénzátalálás lehetőségét a magyarországi kivándorlók számára, és az ezzel kapcsolatos első tárgyalásokra már 1905 körül sor került, csupán 1912-ben jött létre a Transatlantic Trust Co., amelynek működését a magyar kormány kellő mértékben ellenőrizni tudta.²⁵ A nagy erőfeszítéssel megteremtett és az amerikai sajtóban népszerűsített társaság mégsem válhatott igazán sikeressé, mert a lehetséges ügyfelek egy része – a nemzetiségi kivándorlók tekintélyes hányada – egyáltalán nem bízott a magyar kormány segítségével létrejött pénzintézetben, s megtakarításait továbbra is a helyi bankárok, illetve a hazai nemzetiségi érdekeltségű bankok útján juttatta célba.²⁶ Nem meglepő tehát, hogy az intézmény a háború kitörését megelőzően az utalások csupán mintegy hatodát kezelte.²⁷

²¹ BM 1904/40.000; BM 113.678/1904; Kivándorlási Értesítő (KÉ) 1904. aug. 9.

²² *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása, i. m.*, 47–48.; 75.

²³ LAUCK, W. Jett: The Economic Investigations of the United States Immigration Commission, *Journal of Political Economy*, 1910/7, 525–549., 545.; A sajtó ismételen beszámolt a pénzzel megszökö bankárokról. – Lásd például: KÉ 1904. jún. 26.; nov. 9. 1905. júl. 16.

²⁴ MNL OL K150-3609-V-20.

²⁵ MNL OL K26-1075-1916-XIV-3278.

²⁶ MNL OL K26-1075-1916-XIV-490.

²⁷ Például: AMN 1914. aug. 8.; MNL OL K26-1075-1916-XIV-8346.

2.5. A titkos akció

A századfordulóra a nemzetiségi kérdés összekapcsolódott a kivándorlás problémájával, ezért a kormány lépéseket tett a nemzetiségi kivándorlókat ért, a magyar államra nézve károsnak ítélt hatások semlegesítése, a kivándorlók lojalitásának fenntartása, illetve megerősítése érdekében. Másfelől a belső használatra szánt dokumentumokban az is megfogalmazódott, hogy a „nemzeti állam” megteremtése szempontjából a leginkább az lenne kívánatos, ha a nemzetiségi kivándorlók nem is térnének vissza.²⁸ Az Egyesült Államok területén azonban meglehetősen nehéz volt bármilyen lépés megtétele, hiszen Washington hivatalos álláspontja az volt, hogy a bevándorlók várhatóan amerikai állampolgárok lesznek, és elfogadhatatlan, ha korábbi hazájuk ezt meg kívánja akadályozni. Így a magyar kormánynak nemigen maradt más lehetősége, minthogy céljait az amerikai földön működő egyházi szervezetek, egyesületek, a magyarországi kivándorlók által fenntartott iskolák, valamint sajtójuk támogatása útján, illetve – együttműködve a hazai egyházi vezetéssel – a magyar államhoz lojális egyházi személyek Amerikába való kiküldése útján érje el.²⁹ Ez képezte a magyar, a szlovák és a ruszin kivándorlókra összpontosító, az úgynevezett „Amerikai akció” alapját. Ez sem bizonyult azonban egyszerűnek, hiszen más-más módszert kellett választani nemcsak az egyes nemzetiségi kivándorló közösségekkel, hanem az egyes egyházakkal szemben is. Míg az akció „szlovák ága” esetében ezért az intézkedések többségét a magyar államhoz lojális sajtó kiépítése, illetve a lojális papok, lelkészek kiküldésének biztosítása tette ki, ezen túlmutató beavatkozást, nagyobb erőket igényelt a másik két csoporttal kapcsolatos problémák kezelése.³⁰ Az amerikai földön működő (magyar) református gyülekezetek jellemzően a két nagyobb amerikai protestáns egyházhoz csatlakoztak, amelynek köszönhetően támogatáshoz juthattak többek között a templomok megépítéséhez vagy egyéb ingatlan vásárlásához. Azonban az ottani gyülekezetek laza felügyelete miatt – ahogy a hazai egyház képviselői megállapították – egyházi szempontból kifogásolható állapotok alakultak ki.³¹ A kormány számára pedig e helyzet nem nyújtott mozgásteret ahhoz, hogy a közösségek – akár áttételes – felügyeletén keresztül biztosíthassa érdekei érvényesítését. Ezért az amerikai református gyülekezetek többségének a hazai egyházhoz való csatlakozására – a kormány kezdeményezésére és a segítségével – sor került, noha az eredményt árnyalta, hogy az egyes gyülekezetek döntésében

²⁸ MNL OL K26-574-1903-XVI-79-3047.

²⁹ Lásd: BENKART, Paula K.: The Hungarian Government, the American Magyar Churches, and Immigrant Ties to the Homeland, 1903–1917, *Church History*, 1983/3, 312–321.

³⁰ Például: MNL OL K26-660-1906-XX-1043-2394; GLETTLER, Monika: *Pittsburg-Wien-Budapest. Programm und Praxis der Nationalitätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980, 80., 99.

³¹ HAMAR István: Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása, *Protestáns Szemle*, 1910, 97–105.; 99–100.

az anyagi szempontok, a felvett kölcsönök rendezése, illetve a rendszeres támogatás talán még nagyobb súllyal estek latba, mint az országhoz való érzelmi kötődés.³²

Budapest számára a görög katolikus, többségében ruszin kivándorlók kérdése talán még összetettebb volt. Egyrészt ezek a kivándorlók nemcsak magyar, hanem galíciai területekről érkeztek, illetve velük kapcsolatban merült föl legélesebben Oroszország szerepének kérdése. Helyzetük nem volt könnyű, szervezeti szempontból az amerikai katolikus püspökök alá tartoztak, akikkel több, elsősorban az eltérő liturgia miatt alakult ki konfliktus. Részben ennek köszönhetően megnőtt a bizonyos alternatívát jelentő orosz ortodox egyház, illetve ehhez kapcsolódóan a Budapest szemében az orosz érdekeket szolgáló pánszláv mozgalom jelentősége. A (hazai és kivándorló) görög katolikusok csoportjainak ortodoxiába térése, a „szizmatikus mozgalom” élénken foglalkoztatta a kormányt, amelyre hatékony ellen-szerként az önálló görög katolikus egyházszervezet létrehozását vélte jó megoldásnak.³³ A magyar kormány céljai csak részben teljesülhettek. Az önálló püspökség létrehozása felé vezető első lépésként a kormány elérte, hogy vizitátor kiküldésére kerüljön sor, azonban a támogatását élvező Hodobay Andor képtelen volt konszolidálni az amerikai görög katolikus viszonyokat. Végül pedig valóban sor került egy görög katolikus püspökség létrehozására 1907-ben, de a püspöki szék betöltését a Vatikán – Bécs kívánságára, de Budapest szándékai ellenére – egy galíciai szerzetesre, Soter Ortinskyra bízta.³⁴ Az új püspökkel pedig egészen annak 1916-ban bekövetkezett haláláig a kormánynak igen ellentmondásos maradt a viszonya, ami az állandó belső ellentétekkel terhelt görög katolikus ügyeket még nehezebben kezelhetővé tette a kormány számára.³⁵

3. A VILÁGHÁBORÚ – A KIVÁNDORLÁS LEZÁRULÁSA, MENEKÜLTEK ÉRKEZÉSE

A háborúra készülve már júliusban sor került a hadkötelesek kivándorlásának megtiltására, majd a hadüzenetek után a magyarországi kivándorlás legnagyobb részét kitevő fiatal férfiak kivándorlása egyszeriben minimálisra csökkent.³⁶ Azonban tekintettel arra, hogy az Egyesült Államok ekkor még nem vált hadviselő féllé, az amerikai kivándorlás lehetősége nem volt teljesen kizárt. A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint – még ha egyre csökkenő számban de – 1917-ig számolhatunk valamennyi kivándorlóval, akik közül a legtöbben a már az Egyesült Államok területén tartózkodó kivándoroltak családtagjai közül

³² Például: MNL OL K26-631-1903-XIX-261-4436; MNL OL K26-631-1904-XIX-221-338; MNL OL K26-631-1905-XIX-146-372; MNL OL K26-1083-1916-XXI-28-942; MNL OL K26-993-1914-XXI-895-99; Ráday Levéltár C18.

³³ *Görög Katolikus Szemle*, (GKSz) 1901. ápr. 7.; MNL OL K26-574-1903-XVI-71; KN 1906.XX. köt. 1908. jún. 5. – júl. 10. 349.

³⁴ AT-OeStA/HHStA PA XXXIII 103-2.

³⁵ GKSz 1908. júl. 5.; VIGH Kálmán: Az amerikai görög katolikus püspökség első évei, *Világtörténet*, 1997. ősz-tél, 45–53.; 50–51.; MOL K26-994-1914-XXIII/a-475-4992.

³⁶ BM 142.873/1914.

kerültek ki.³⁷ Mivel a háborús helyzetben a kivándoroltak többsége a maradást választotta, illetve nem tudott hazatérni, és a kormány is a kivándorlás későbbi újraindulásával számolt, folytatta a kivándorlókat érintő programját.³⁸ Mindez azért is látszott szükségesnek, mert a háború élesebb megvilágításba helyezte mind a nemzetiségi törekvéseket és azok kivándorlókkal való kapcsolatát, mind pedig Oroszország kivándorlók feletti esetleges befolyását. Éppen ezért a kormány figyelte a nemzetiségi kivándoroltak amerikai tevékenységét, és igyekezett minden, a magyar államra veszélyesnek ítélt eseményről, egy-egy Budapestet támadó cikk megjelenéséről vagy politikai gyűlésekről tudomást szerezni, még akkor is, ha ezek ellensúlyozására valójában nem sok módja volt.³⁹

A korábbi kivándorlási politika egyes elemeinek folytatása mellett a kormány foglalkozni kezdett a háború utáni helyzetre való felkészüléssel. Így a háborús években a kivándoroltak „nemzeti gondozásával” kapcsolatos, illetve a nemzetiségi kivándorlók politikai kapcsolódású tevékenysége mellett a ki-, illetve visszavándorlás feltételeinek biztosítása, továbbá a várt, nagyobb visszavándorlási hullámra való felkészülés, annak serkentése állt a kormányzati intézkedések középpontjában, annál is inkább, mivel úgy tűnt, hogy Washington törekedni fog a visszavándorlás megfékezésére.⁴⁰ A visszavándorlás kérdésével kapcsolatban az amerikai kivándoroltak fogalmazták meg elsőként szándékaikat, ami serkentőleg hatott a kormányzatra. Ennek is köszönhetően úgy tűnt, hogy ez várhatóan fontos szerepet kap az ország háború utáni fejlődésében, a vérveszteség pótlásában és a gazdaság talpra állásában.⁴¹ Az amerikai kivándoroltak hazatérésének elősegítése érdekében – akik a várakozások szerint megfelelő anyagi eszközökkel rendelkeznek – megfogalmazódott, hogy koherens telepítési program, illetve munkaközvetítés rendszer kidolgozása lenne szükséges.⁴²

A háború alatt a legnagyobb gondot a menekültek érkezése képezte, akiknek 1914-es megjelenése felkészületlenül érte a kormányzatot. Az egyes menekültek sorsának alakulása szempontjából éppen ezért meghatározó jelentőségűvé vált állampolgárságuk, illetve vagyoni helyzetük kérdése. A harcokkal leginkább sújtott területek többsége – Galícia, Bukovina – ugyanis Ausztria részét képezte, így az onnan érkezők többsége osztrák állampolgár volt. A vagyonos menekültek, tehát azok, akikről feltételezhető volt, hogy nem terhelik a kincstárt – állampolgárságukra tekintet nélkül –, szabadon mozoghattak az országban, míg a két kormány által kötött megállapodás értelmében elvileg a Monarchia mindkét állama gondoskodott saját vagyontalan menekült polgáraitól.⁴³ Ennek értel-

³⁷ AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F15-55-90-101, THIRING, Gustav: *Hungarian Migration of Modern Times. From International Migrations. Vol. II: Interpretations*, National Bureau of Economic Research, New York, 1931, 434.

³⁸ A háború kitörésekor többen jelentkeztek a konzuli hatóságoknál katonai szolgálatra, viszont az éppen visszatérni készülőkhöz közül többen nem tudtak hajóra szállni. – *Amerikai Magyar Népszava*, (AMN) 1914. aug. 2.

³⁹ MNL OL K26-1112-1917-XII.res-22-8600; AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F15-55-90-101.

⁴⁰ MNL OL K26-1084-1916-XXII-349

⁴¹ AMN 1915. máj. 29.

⁴² *A háború utáni sürgős teendők a kivándorlás és visszavándorlás tárgyában. A Kivándorlási Tanács Öttagú Bizottságának jelentése, Kivándorlási Tanács Iratai II.*, Kivándorlási Tanács, Budapest, 1916, 43.

⁴³ BM 1914/5130 res.

mében az osztrák állampolgárokat elvileg a magyar hatóságok tovább szállíthatták volna az osztrák területen felállított táborokba, illetve a magyar hatóságok által folyósított segélyeket az osztrák félnek meg kellett térítenie.⁴⁴ Tovább szállításukig pedig erre a feladatra kijelölt községekben került sor elhelyezésükre. A várakozásokkal ellentétben nagy számuk miatt sem az érintettek tovább szállítása, sem pedig helyben történő ellátása nem ment zökkenőmentesen. A menekültek szabályszerű kezeléséhez szükséges lett volna állampolgárság szerinti nyilvántartásba vételük, vagy legalább szétválogatásuk, de erre a körülmények alakulása miatt sok esetben nem került sor. Az osztrák táborok ráadásul több esetben megteltek, így nem volt lehetséges a transzportok indítása sem, míg a menekültek további elhelyezésének, ellátásának és segélyezésének gondja sok esetben a törvényhatóságok nyakába szakadt. A menekültek többsége a határhoz közel fekvő településekig, más részük pedig eljutott Budapestig, ahol rövid idő alatt népes csoport gyűlt össze. A kormány igyekezett megakadályozni a menekültek további beáramlását a fővárosba, és időről időre felmerült az osztrák honosok szervezett és kötelező elszállítása is, azonban erre lényegében a háború végéig is csak részben került sor.⁴⁵

A másik csoportot az 1916-os erdélyi menekültek alkották. A spontán menekülők kezelése mellett a kormányzat hatalmas logisztikai erőfeszítéssel igyekezett szervezett keretek között tartani az erdélyi hadszíntér kiürítését, a menekültek rendezett elhelyezését az ország fronttól távolabb eső községeiben, illetve a háborús segélyezést. Az ő esetükben ugyan – mivel valamennyien magyar állampolgárok voltak – a tömeges tovább szállítás eshetősége nem merült fel, de elhelyezésük nem kis feladatot jelentett a hatóságoknak. Jóllehet nem szervezett módon közülük is sokan jutottak el Budapestre, többségüket a hatóságok szervezeten helyezték el az ország belsejében.⁴⁶ Ugyan a Betegh Miklós kormánybiztos és munkacsoportja már 1916 késő ősztől a hatóságok, illetve menekültek Erdélybe való visszatérésén, visszashállításán dolgozott, erre – részben a katonai vezetés szempontjai miatt – csak több lépcsőben kerülhetett sor.⁴⁷

4. A HÁBORÚ VÉGÉTŐL 1924-IG

1918 utolsó hónapjaiban, ahogy az utódállamok reguláris katonai egységei és az őket támogató irreguláris csapatok megjelentek az ország területén, megkezdődött az egzisztenciájukban fenyegetett, illetve atrocitásokkal érintett csoportok, elsősorban az állami

⁴⁴ MNL OL K148-494-1915-37; MNL OL K148-498-1915-37-303-7488; MNL OL K148-494-1915-37-8309; MNL OL K149-97-1916-10-2946.

⁴⁵ LIBER Endre: Budapest a menekültügy szolgálatában. In: *A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írások a háború és a pusztító béke idejéről.* Wodianer, Budapest, 1927, 13–130.; 24–25.

⁴⁶ BETEGH Miklós: *Erdély a világháborúban. Néhány erdélyi adat az 1914–1917. évek történetéhez.* Erzsébet ny., Dicsőszentmárton, 1924, 69.; CSÓTI Csaba: Az 1916. évi román támadás menekültügyi következményei, *Regio*, 1999/3–4, 226–242.; 232.

⁴⁷ BM 1916/33.000 eln.; MNL OL K149-95-1916-101-6700/I-7621; MNL OL K149-112-1917-10-3/I-439.

szolgálatban állóknak az ország biztonságosnak vélt területeire, ezek között is elsősorban a fővárosba való áramlása.⁴⁸

Ez azonban tovább súlyosbította az ellátási nehézségeket, a lakáshiányt (elsősorban a fővárosban) akkor, amikor a kormányzat számára egyértelmű volt, hogy nem állnak rendelkezésre a megfelelő erőforrások a helyzet kezelésére.⁴⁹ Égetővé vált menekültek kérdés minél gyorsabb megoldása, így már 1918 végén sor került a menekültek további beáramlását lassítani, illetve megakadályozni kívánó intézkedésekre, és ismételten felmerült az osztrák állampolgárnak tekintett, még az országban tartózkodó, túlnyomórészt galíciai menekültek eltávolításának szükségessége.⁵⁰ A kormány nem csupán az erőforrások szükségessége miatt kívánt a menekülteknek a megszállt területekről történő beáramlásának véget vetni, hanem azért is, mert a fegyverszüneti egyezmény értelmezésével arra a következtetésre jutott, hogy az utódállamok által megszállt területek sorsát majd a békeszerződés határozza meg, s addig ezek továbbra is a magyar állam részét képezik, és a közigazgatás szervei a korábbiaknak megfelelően működhetnek tovább.⁵¹ Nem kívánta tehát elősegíteni, hogy a megszállt területekről a magyar nemzetiségű lakosság tömeges elmenekülése rontsa a magyar tárgyalási pozíciókat. Mivel az utódállamok álláspontja, pontosabban az általuk követett gyakorlat viszont az adott területek mielőbbi tényleges és teljes birtokba vételét célozta, helyi konfliktusok szükségszerű sorozata járult hozzá a menekültek további beáramlásához.⁵²

A menekültek problémájának átfogó kezelése a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 őszén kezdődött meg. Bethlen előterjesztésére ekkor a Békeelőkészítő Iroda keretein létrejött az „Erdélyi menekülteket segítő ügyosztály”. Ez, az iroda „B” csoportja lett a következő év tavaszán létrehozott Menekültügyi Hivatal közvetlen elődje, jelezve a menekültek kérdés kiemelt fontosságát.⁵³ Mindez nem változtatott azon, hogy a helyzet kulcsa nem a magyar kormány kezében volt. Az utódállamok területén sok esetben a békekötést követően is sor került atrocitásokra, illetve folytatódtak a kiutasítások is, és mivel az érintettek magyar állampolgárok, többnyire állami alkalmazottak voltak, a kormány nem tehetette meg, hogy az országba való belépésüket megakadályozza. A menekültek tekintélyes hányada nem volt képes magának elfogadható lakhatásról gondoskodni, s mind a fővárosban, mind pedig a nagyobb vidéki pályaudvarokon megjelentek a menekültproblémát legfeltűnőbben reprezentáló vagonlakók, akik abban a vagonban rendezkedtek be hosszabb-rövidebb időszakra,

⁴⁸ MNL OL K40-5-1919-VI-2

⁴⁹ 18 5434/1918 ME; *Budapesti Hírlap*, (BH) 1918. dec.8.

⁵⁰ 147 991/1918 BM; 150 000/1918 BM; 150330/1918 BM; BH 1918. dec. 7.; *Pesti Hírlap*, 1918. dec. 7.; BH 1918. dec. 8.

⁵¹ BATHYÁNY Tivadar: *Beszámolóm. II. kötet*, Athenaeum, Budapest, é. n., 15–16.; http://archive.org/stream/armisticeagreeme00alli/armisticeagreeme00alli_djvu.txt (2016. 01. 29.); MNL OL K288-3-X/b3.-2.

⁵² Lásd például: MNL OL K40-5-1919-VI-17; *Budapesti Hírlap*, 1919. márc. 06.

⁵³ MNL OL K26-1299-1922-XLIII-139-7937; 3240/1920 ME; *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*, Budapest, 1924, 4.

amelyben elhagyták korábbi otthonukat. Ez pedig nem csupán humanitárius, hanem mivel a vasúti közlekedést érintette, komoly gazdasági problémát is jelentett.⁵⁴

A vagonlakók, illetve más szükségszállásokon tartózkodó menekültek életkörülményeinek javítását célzó lépéseken – elsősorban a lakhatás biztosításán, illetve az átmeneti megoldások javításán – túl pedig látható volt, hogy a menekültek legnagyobb részét kitevő (volt) állami alkalmazottak integrálása, foglalkoztatása vagy nyugdíjazása egyaránt hatalmas erőforrásokat igényel, így a kormányzat célja érthetően a menekültekkel kapcsolatos terhek csökkentése volt.⁵⁵ Ebbe beletartozott az is, hogy az utódállamok területéről beáramlókkal kapcsolatban sor került a belépésre jogosult csoportok meghatározására, azaz a beköltözés határozott korlátozására. Ezt követően a korábbi tisztviselők számára vagy új állomáshely elfoglalása és munkába állása esetén, vagy akkor kerülhetett erre sor, ha az érintett az utódállam hatóságai által kiutasításról kiállított dokumentummal bizonyította, hogy korábbi lakóhelyének elhagyására kényszerült.⁵⁶ Ez utóbbi előírás azonban sokszor hátrányt jelentett az érintetteknek, hiszen az utódállamok ezt a dokumentumot sok esetben késve, vagy egyáltalán nem adták ki. Az egyre határozottabb korlátozó intézkedések miatt ezért számos esetben fordult elő az, hogy a visszautasított beköltözni kívánókat az adott utódállam sem kívánta visszaengedni, így az intézkedések elszenvetői végül csak erre tekintettel – sokszor hosszú, a határsávban történt várakozás után – léphettek be mégis az országba.⁵⁷

Noha ekkor az országban tartózkodó galíciai menekültek száma már jóval kevesebb volt, mint a háború alatt, újabb lépésekre került sor eltávolításuk érdekében. A velük kapcsolatos legfőbb gondot állampolgársági helyzetük tisztázatlansága, illetve az osztrák és lengyel kormány velük kapcsolatos ellentétes álláspontja és szándéka jelentette.⁵⁸ Német-Ausztria létrejötte után az osztrák kormány, elsősorban Ausztria igen rossz ellátási helyzetére, illetve a galíciai menekültekkel kapcsolatban felerősödő közhangulatra tekintettel meg kívánt szabadulni a még területén tartózkodó csoporttól, és az immár lengyel állampolgárnak tekintett menekülteket igyekezett volna Lengyelországba szállítani.⁵⁹

A menekültek jó részének a súlyos háborús károkat szenvedett, esetleg teljes egészében megsemmisült korábbi lakóhelyre való visszatérés nem tűnt járható útnak. Amiatt, hogy Lengyelország sem kívánta őket befogadni, és hogy a galíciai területek ismételt fegyveres konfliktus által sújtott területekké váltak, hazatérésük lehetősége bizonytalan

⁵⁴ MNL OL K26-1240-1920-XLIII/b-43f-3000; *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1921/26, 136.

⁵⁵ UMBRAI Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*, Napvilág, Budapest, 2008, 166–169.

⁵⁶ MNL OL K26-1299-1922-XLIII-8352; 8352/1920 ME; Szűts István Gergely: *Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája, 1918–1924*, *Múltunk*, 2012/4, 89–112., 105.

⁵⁷ MNL OL K26-1299-1922-XLIII-1485.

⁵⁸ VON HIRSCHHAUSEN, Ulrike: From imperial inclusion to national exclusion: citizenship in the Habsburg monarchy and in Austria 1867–1923, *European Review of History – Revue européenne d'histoire*, 2009/4, 551–573.; 560–562.; BURGER, Hannelore: *Heimatrecht und Staatsbürgerschaft österreichischer Juden Vom Ende des 18. Jahrhunderts bis in die Gegenwart*, Wien–Köln–Böhlau, Graz, 2014, 133–136.

⁵⁹ AT-OeStA AdR BKA I SR 281; LOEWENFELD–RUSS, Hans: Im Kampf gegen den Hunger. Aus Erinnerungen des Staatssekretärs für Volksernährung 1918–1920. In: Hrsg. ACKERL, Isabella: *Verlag für Geschichte und Politik*, Wien, 1986, 202.

vált.⁶⁰ Az 1920-as évek elején, határozott lépések történtek a még az országban tartózkodó menekültek eltávolítása érdekében, s végül a lengyel konzulátus segítségével került sor a távozásukra.⁶¹

Az utódállamok területéről történő menekültek beáramlása 1924-re visszaesett annyira, hogy sor kerülhetett az Országos Menekültügyi Hivatal megszüntetésére. Jóllehet a menekültség legérzékenyebb problémáin többé-kevésbé sikerült úrrá lenni, kétségtelen, hogy a beköltözők sokszázszázres tömegének integrációjával kapcsolatos költségek sokáig óriási terhet jelentettek az állam számára.⁶²

4.1. *Kapcsolat az amerikai magyarsággal*

A háború utáni időszakban, tekintettel többek között a visszavándorlással kapcsolatos reményekre, a kormány fontosnak ítélte az amerikai magyarság intézményeinek támogatását. Ugyanakkor tekintettel kellett lennie a megváltozott kivándorlási lehetőségekre, ezért a korábbi, nagyobb ívű tervek megvalósítására – mint amilyen az Amerikai Magyar Intézet vagy egy önálló magyar kórház lett volna – már nem került sor.⁶³ Ebben a helyzetben igyekezett fenntartani azokat a még háború előtt kialakított kapcsolatokat, amelyek biztosították a nemzeti identitás megőrzését célzó program folytatását úgy, hogy az amerikai magyarság tömeges visszatérésére valójában már egyre kevésbé lehetett számítani.⁶⁴

A hazatérés megkönnyítésére, illetve az esetleges kivándorlási igényekre tekintettel a kormány koncessziós szerződéseket kötött a háború alatt felmondott szerződések pótlása érdekében, amellyel újabb, többek között amerikai társaságok számára is megnyílt a magyar kivándorlók szállításának lehetősége.⁶⁵ A kivándorláshoz kapcsolódó üzleti érdekek és lehetőségek miatt továbbra is többen igyekeztek kihasználni a kivándoroltak hazatérési szándékát, és próbáltak ügynöki jellegű, illetve pénzügyi szolgáltatásokat nyújtani, amely a korábbiakhoz hasonlóan számos visszaélést tett lehetővé.⁶⁶ A Transatlantic háború alatt történt kényszerfelszámolása miatt a pénzküldés ellenőrzésének lehetőségei beszűkültek. A hazatérők többnyire megtakarításaikkal együtt, vagy azokat hazautalva kívántak visszatérni, azonban sok esetben ismét a bizonytalan pénzküldési és beváltási módokat választották. Éppen ezért a kormányzat újabb megoldás kidolgozása mellett döntött, s így került sor egy újabb szervezet, a rövid életű Magyar Pénzügyi Syndicatus létrehozására,

⁶⁰ AT-OeStA AdR BKA I Präs Minkorr Glanz

⁶¹ MNL OL K70-39-1920-11-44277; MNL OL K70-39-1920-11-4523; LIBER: *i. m.*, 27.

⁶² Az Országos Menekültügyi Hivatal 1924-es jelentése 350 ezerre teszi a menekültek számát, de a tényleges szám ennél valószínűsíthetően jóval több, a 450 ezret is elérhette. Lásd: ZEIDLER Miklós: *Társadalom és gazdaság Trianon után*, *Limes*, 2002/2, 5–24.; 10.

⁶³ Ehhez lásd például: MNL OL K106-91-1917-1933-54-527.

⁶⁴ THIRRING: *i. m.*, 435.; PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Akadémiai, Budapest, 1982, 319–321.

⁶⁵ MNL OL K150-3609-1920-V-20-74147.

⁶⁶ MNL OL K106-91-1917-1933-54.

illetve a tárgyalásokat kezdett a Cunarddal, amely korábban igyekezett lehetőséghez jutni az átutalási forgalom kezelésében is. A visszavándorlás legfontosabb időszakában ezzel nem sikerült érdemi eredményt elérni, de igazán nagytömegű visszavándorlás híján, úgy tűnik, az ellenőrzött pénzváltóhelyek létesítése valamelyest segítette a helyzet rendezésében.⁶⁷

4.2. Új kivándorlási perspektívák – korszakhatár

Míg a háború előtt a magyar migrációs folyamatokat az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás határozta meg, a háború időszakát követően ez teljesen megváltozott. A bevándorlás korlátozását célzó politikai törekvések ekkorra, hosszas küzdelmek után eredménnyel jártak, és az 1921-es, majd 1924-es kvótatörvény az Egyesült Államokba történő magyarországi kivándorlást a háborút megelőző időszak töredékére szorította vissza.⁶⁸ Az egyes országokra lebontva meghatározott bevándorlási kvóták rendszerében a Magyarország számára évi néhány száz helyet biztosított csupán, így a kivándorlás irányai szükségképpen megváltoztak, s az Egyesült Államok helyét a kivándorlási célterületek között a dél-amerikai országok, elsősorban Argentína, kisebb részben Brazília, míg Európában Franciaország és Belgium vették át.⁶⁹

A háborút követően Franciaország vált a legnagyobb, a magyar kivándorlók számára könnyen elérhető bevándorlási célországgá. A francia kormány rendezett formában kívánta megoldani a munkaerőigény kielégítését, ezért szerződések megkötésére került sor kivándorló államokkal, így elsőként Lengyelországgal, majd Jugoszláviával és Romániával.⁷⁰ Az ekkor kötött szerződések mintájára került sor a kivándorlás lehetőségeinek kidolgozására Magyarország esetében is, aminek lényege a franciaországi igények felmérésén, a bevándorlási számok meghatározásán túl a kivándorló államban történő toborzás volt.

1924 a magyar migrációs politika fejlődésének korszakhatára. A kvótatörvények nyomán az Egyesült Államok már nem lehetett a magyarországi kivándorlók tömegének célpontja, s az is látszott, hogy az amerikai magyarság sem fog tömegesen hazatérni. Az 1918-as összeomlást követő menekültbeáramlás is elapadt ekkorra, miközben a kivándorlók sokkal kisebb tömege indult már az ekkor megnyíló új célpontok felé. Hatékony migrációs politika kialakítása a körülmények gyökeres megváltozása okán rendkívül nehéznek bizonyult, s úgy tűnik, hogy a migrációs folyamatok érdemi befolyásolására, alakítására a magyar kormánynak alig volt lehetősége.

⁶⁷ MNL OL K26-1248-1921-XXI-1535; THIRRING: i. m., 435.

⁶⁸ PARKER, Warner A.: The Quota Provisions of the Immigration Act of 1924, *The American Journal of International Law*, 1924, 737–754.; 738.

⁶⁹ MNL OL K58-50-1920-1926-7-72; THIRRING: i. m., 434.

⁷⁰ MAUCO, Georges: Immigration in France, *International Labour Review*, 1933, 765–788., 774.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. *A háború utáni sürgős teendők a kivándorlás és visszavándorlás tárgyában. A Kivándorlási Tanács Öttagú Bizottságának jelentése, Kivándorlási Tanács Iratai II.*, Kivándorlási Tanács, Budapest, 1916.
2. *A kivándorlás*, A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége által tartott országos ankét tárgyalásai, Pesti Lloyd-Társulat ny., Budapest, 1907.
3. *A korlátolt forgalmú birtokok kimutatása és Magyarország területének miveltési ágak szerinti megosztása*, A Földmiveltésügyi Magy. Kir. Minister rendeletéből összeállította és kiadja a Ministerium Mezőrendőri és Statisztikai Osztálya, Pesti ny., Budapest, 1893.
4. *A Magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása. 1899–1913*, M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1918.
5. BATHYÁNY Tivadar: *Beszámoló. II. kötet*, Athenaeum, Budapest, é. n., 15–16.
6. BECK Lajos: *A magyar földbirtok megosztása*, Pallas, Budapest, 1918.
7. BENKART, Paula K.: The Hungarian Government, the American Magyar Churches, and Immigrant Ties to the Homeland, 1903–1917, *Church History*, 1983/3, 312–321.
8. BETEGH Miklós: *Erdély a világháborúban. Néhány erdélyi adat az 1914–1917. évek történetéhez*, Erzsébet ny., Dicsőszentmárton, 1924.
9. BRAUN, Marcus: *Immigration abuses: glimpses of Hungary and Hungarians: a narrative of the experiences of an American immigrant inspector while on duty in Hungary, together with a brief review of that country's history and present troubles*, Pearson Advertising Co., New York, 1906.
10. *Budapesti Hírlap*, 1918. dec. 7.
11. *Budapesti Hírlap*, 1918. dec. 8.
12. *Budapesti Hírlap*, 1919. márc. 06.
13. BUDAY Barna: *A pool-szerződés és a kivándorlás*, Athenaeum, Budapest, 1911.
14. BURGER, Hannelore: *Heimatrecht und Staatsbürgerschaft österreichischer Juden Vom Ende des 18. Jahrhunderts bis in die Gegenwart*, Wien–Köln–Böhlau, Graz, 2014.
15. CHMELAR, Hans: *Höhepunkt der österreichischen Auswanderung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1974.
16. CSÓTI Csaba: Az 1916. évi román támadás menekültügyi következményei, *Regio*, 1999/3–4, 226–242.
17. Egán Ede a „hegyvidéki akció” miniszteri biztosának jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a ruszin hegyvidékről kivándorolni szándékozó helyi földtulajdonosok földjeinek megvásárlása és ruszin földműveseknek részletfizetés formájában való eladása tárgyában. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, II. 1892–1900.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1956, 846–848.
18. GLETTNER, Monika: *Pittsburg-Wien-Budapest. Programm und Praxis der Nationalitätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980.
19. *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*, Budapest, 1924.

20. *Képviseelőházi Napló*, 1878. XVIII. k. 1881. márc. 16 – máj. 11. 391. ülés
21. *Képviseelőházi Napló*, 1901. VII. k. 1902. máj. 12 – jún. 20. 124. ülés
22. *Képviseelőházi Napló*, 1906. XX. köt. 1908. jún. 5. – júl. 10.
23. KIRÁLYFI Árpád: *Az 1871:XLIII. t.cz.-be iktatott államszerződés*. Különlenyomat a „Jogállam” XII. évfolyamának 7-10. füzetéből. Franklin, Budapest, 1913.
24. *Kivándorlási Értesítő*, 1904. aug. 9.
25. *Kivándorlási Értesítő*, 1904. jún. 26.; nov. 9., 1905. júl. 16.
26. LAUCK, W. Jett: The Economic Investigations of the United States Immigration Commission, *Journal of Political Economy*, 1910/7, 525–549.
27. LIBER Endre: Budapest a menekültügy szolgálatában. In: *A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írások a háború és a pusztító béke idejéről*. Wodianer, Budapest, 1927, 13–130.
28. LOEWENFELD–RUSS, Hans: Im Kampf gegen den Hunger. Aus Erinnerungen des Staatssekretärs für Volksernährung 1918–1920. In: Hrsg. ACKERL, Isabella: *Verlag für Geschichte und Politik*, Wien, 1986.
29. MAUCO, Georges: Immigration in France, *International Labour Review*, 1933, 765–788.
30. MAYER Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején, *Történelmi Szemle*, 1971/1–2, 106–132.
31. *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1896-ban*, Kiadja a Földművelésügyi M. Kir. Minister, Budapest, 1898.
32. NEMÉNYI Bertalan: *A magyar nép állapota és az amerikai kivándorlás*, Athenaeum, Budapest, 1911.
33. OTTMÜLLER WETZEL, Brigit: *Auswanderung über Hamburg: Die H.A.P.A.G. und die Auswanderung nach Nordamerika 1870–1914*, Berlin/Hamburg, 1986.
34. PARÁDI József: A dualista Magyarország határőrizete a migráció tükrében. In: Szerk. ILLÉS Sándor – TÓTH Pál Péter: *Migráció: Tanulmánygyűjtemény, I. kötet*, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 1998, 57–72.
35. PARKER, Warner A.: The Quota Provisions of the Immigration Act of 1924, *The American Journal of International Law*, 1924, 737–754.
36. *Pesti Hírlap*, 1918. dec. 7.
37. POLÁNYI Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905)*, Akadémiai, Budapest, 1987.
38. PROCKO, Bohdan P.: The Establishment of the Ruthenian Church in the United States 1884–1907, *Pennsylvania History*, 1975/2, 136–154.
39. PUSKÁS Julianna: Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata 1861–1924, *Történelmi Szemle*, 1984/1–2, 145–167.
40. PUSKÁS Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Akadémiai, Budapest, 1982.
41. RÁCZ Gyula: *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása*, Deutsch Zsigmond és Társa, Budapest, 1906.
42. RÁCZ István: *Parasztok, hajdúk, civisek. (Társadalomtörténeti tanulmányok)*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2000.

43. Reports of the Immigration Commission. Abstracts of reports of the Immigration Commission. With conclusions and recommendations and views of the minority. (In two volumes: vol. I.) Presented by Mr. Dillingham. December 5, 1910. Washington Government Printing Office, 1911.
44. RITTER, Gerhard A.: Der Kaiser und sein Reeder. Albert Ballin, die HAPAG und das Verhältnis von Wirtschaft und Politik im Kaiserreich und in den ersten Jahren der Weimarer Republik, *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte / Journal of Business History*, 1997/2, 137–162.
45. Szerk. SZARKA László: *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban*, Akadémiai, Budapest, 2011.
46. SZŰTS István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája, 1918–1924, *Múltunk*, 2012/4, 89–112.
47. THIRRING, Gustav: *Hungarian Migration of Modern Times. From International Migrations. Vol. II: Interpretations*, National Bureau of Economic Research, New York, 1931.
48. UMBRAI Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*, Napvilág, Budapest, 2008.
49. VARGA Norbert: A honosítás jogintézménye, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államok és az Osztrák-Magyar Monarchia által között államszerződésre, *Jogtörténeti Szemle*, 2004/3, 54–56.
50. *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1921/26.
51. VÍGH Kálmán: Az amerikai görög katolikus püspökség első évei, *Világtörténet*, 1997. ősz-tél, 45–53.; 50–51.
52. VON HIRSCHHAUSEN, Ulrike: From imperial inclusion to national exclusion: citizenship in the Habsburg monarchy and in Austria 1867–1923, *European Review of History – Revue européenne d’histoire*, 2009/4, 551–573.
53. ZEIDLER Miklós: Társadalom és gazdaság Trianon után, *Limes*, 2002/2, 5–24.

Jogforrások

1. 147 991/1918 BM
2. 150 000/1918 BM
3. 150330/1918 BM
4. 18 5434/1918 ME
5. 3240/1920 ME
6. 8352/1920 ME
7. BM 113.678/1904
8. BM 142.873/1914
9. BM 1904/40.000
10. BM 1911/45.000
11. BM 1914/5130 res
12. BM 1916/33.000 eln.

Levéltári források

1. AMN 1914. aug. 8.; MNL OL K26-1075-1916-XIV-8346
2. AT-OeStA AdR BKA I Präs Minkorr Glanz
3. AT-OeStA AdR BKA I SR 281
4. AT-OeStA/HHStA MdÄ AR 57-50-I.
5. AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F15-55-90-101
6. AT-OeStA/HHStA PA XXXIII 103-2
7. MNL OL K106-91-1917-1933-54
8. MNL OL K148-494-1915-37
9. MNL OL K149-112-1917-10-3/I-439
10. MNL OL K149-95-1916-101-6700/I-7621
11. MNL OL K149-97-1916-10-2946
12. MNL OL K150-2486-1894-VII-14-13381
13. MNL OL K150-2486-1894-VII-14-35156
14. MNL OL K150-2621-1895-VII-14-24242
15. MNL OL K150-2770-1896-VII-14-445567
16. MNL OL K150-2770-1896-VII-14-53011
17. MNL OL K150-3609-1910-V-20-22489
18. MNL OL K150-3609-1920-V-20-74147
19. MNL OL K150-3609-V-20
20. MNL OL K26-1075-1916-XIV-3278
21. MNL OL K26-1075-1916-XIV-490
22. MNL OL K26-1083-1916-XXI-28-942
23. MNL OL K26-1084-1916-XXII-349
24. MNL OL K26-1112-1917-XII.res-22-8600
25. MNL OL K26-1240-1920-XLIII/b-43f-3000
26. MNL OL K26-1248-1921-XXI-1535
27. MNL OL K26-1299-1922-XLIII-139-7937
28. MNL OL K26-1299-1922-XLIII-1485
29. MNL OL K26-1299-1922-XLIII-8352
30. MNL OL K26-574-1903-XVI-71
31. MNL OL K26-574-1903-XVI-79-3047
32. MNL OL K26-631-1903-XIX-261-4436
33. MNL OL K26-631-1904-XIX-221-338
34. MNL OL K26-631-1905-XIX-146-372
35. MNL OL K26-660-1906-XX-1043-2394
36. MNL OL K26-993-1914-XXI-895-99
37. MNL OL K288-3-X/b3.-2
38. MNL OL K40-5-1919-VI-17
39. MNL OL K40-5-1919-VI-2
40. MNL OL K58-50-1920-1926-7-72
41. MNL OL K70-39-1920-11-44277

- 42. MNL OL K70-39-1920-11-4523
- 43. MOL K26-994-1914-XXIII/a-475-4992

Internetes forrás

1. http://archive.org/stream/armisticeagreeme00alli/armisticeagreeme00alli_djvu.txt
(2016. 01. 29.)